

Het Parool

30 januari 2014 donderdag

Het kwaad is níet banaal

BYLINE: HANS RENDERS

Over: Abram de Swaan, **Compartimenten van vernietiging**. Over genocidale regimes en hun daders, Prometheus, EUR 24,90, 320 blz.

U en ik zouden hetzelfde hebben gedaan, wordt vaak gezegd als het over genocideplegers gaat. Nee, zegt Abram de Swaan in een indrukwekkende studie, de isolatie van groepen mensen door een regime en persoonlijk karakter bepalen of iemand massamoordenaar wordt.

Sinds 1961, toen de oorlogsmisdadiger Eichmann werd berecht, is het een gemeenplaats geworden om te beweren dat massamoordenaars 'gewone mensen' zijn. U en ik zouden onder dezelfde omstandigheden hetzelfde doen als Eichmann. Dat idee werd eloquent verwoord door Hannah Arendt. Zij had het proces op de voet gevolgd en schreef er een boek over, waaruit één frase tot op de dag van vandaag gerecycled wordt: de banalisering van het kwaad.

Het idee dat iedereen die in een bepaalde situatie wordt gebracht, overgaat tot moord en doodslag, werd bevestigd door allerlei psychologische experimenten, waarvan dat van Stanley Milgram vaak wordt aangehaald. (Theodor Holman deed het vorige week nog in zijn column.)

Milgram vroeg vrijwilligers mee te doen aan een 'onderwijsexperiment'. De proefpersonen zouden de rol van 'docent' of 'student' toegewezen krijgen. In werkelijkheid werden ze allemaal docent en was er een acteur die zich voordeed als student. De docenten lasen een reeks woorden voor die de student moest herhalen; als hij een fout maakte, werd aan de docent gevraagd hem een elektrische schok toe te dienen. Natuurlijk waren die schokken niet echt, maar dat wisten de proefpersonen niet. Tot verbazing van Milgram diende twee derde van de proefpersonen de student levensgevaarlijke schokken toe. De conclusie van Milgram was dat we in potentie bijna allemaal tot martelen in staat zijn.

Het vandaag verschenen boek **Compartimenten van vernietiging**; over genocidale regimes en hun daders van de socioloog Abram de Swaan is een reactie op 'de banaliteit van het kwaad' van Arendt en experimenten zoals dat van Milgram. Arendt heeft zich volgens De Swaan onvoldoende gerealiseerd dat oorlogsmisdadigers tegenover hun rechters de rol van 'gewoon mens' - een gehoorzaam radartje in een apparaat - vooral spéélden. Milgram heeft zich ten onrechte niet gericht op de minderheid die weigerde schokken toe te dienen. Maar de ambitie van De Swaan gaat verder dan de weerlegging van Arendt en Milgram.

De Swaan stelde zich de opdracht te verklaren waarom mensen overgaan tot massamoord. Hij beperkte zich daarbij niet tot sociologische en psychologische wetmatigheden, maar is ook flink de geschiedenisboeken ingedoken. Hij analyseert de genocide op tal van plekken in de wereld: de massavernietiging van Tutsi's en 'verdachte' Hutu's, de volkerenmoord op de Armenen door de Turken tijdens de Eerste Wereldoorlog, de moedwillige uithongering van miljoenen burgers door Stalin en Mao en natuurlijk de Holocaust. **Compartimenten van vernietiging** gaat voornamelijk over daders, de genocidale daders die bijna altijd in dienst van een overheid hun werk doen.

De moordenaars wisten dat ze ongestraft tot gruweldaden over konden gaan. Ze handelden wellicht in een roes van macht, zo zegt De Swaan, maar in werkelijkheid konden zij niets doen zonder de toestemming van hun meerderen. 'Hun macht berustte alleen op gehoorzaamheid.' O, dus toch, denkt de lezer even; als wij in zo'n situatie terecht waren gekomen, hadden we ons ook schuldig gemaakt aan massamoord. Nee, het zit ingewikkelder in elkaar.

Regimes die zich schuldig hebben gemaakt aan massamoord, hebben 'compartimenten' gecreëerd. Door propaganda worden bepaalde bevolkingsgroepen geïsoleerd. Of dat nu Armenen, Joden of moslims zijn, regimes zullen altijd doelgroepen benoemen die als het ware in een ander compartiment verkeren. Naarmate de 'compartimentalisatie' voortschrijdt, krijgen mensen steeds heftigere opinies over de gedoodverfde groep en nemen ze een houding aan in de trant van 'ze krijgen hun verdiende loon'. Op die manier is het al makkelijker moordenaars te rekruteren, juist omdat zij zich kunnen beroepen op de aangereikte morele argumenten over de verwerpelijkheid van de uit te moorden doelgroep. Behalve deze psychische compartimentering is genocide altijd ook fysiek 'gecompartimentaliseerd'. De beoogde doelgroep wordt buitengesloten van onderwijs, openbaar vervoer en zo meer, maar ook wordt het moorden op afgebakende plaatsen georganiseerd. Deze ver doorgevoerde compartimentalisatie maakt het mogelijk dat de daders in andere domeinen van de samenleving kunnen blijven functioneren alsof er niets gebeurd is.

Eén van de meest onderzochte massamoorden is die van Bataljon 101, dat in de Tweede Wereldoorlog samen met andere Einsatzgruppen 1,5 miljoen Joden van dichtbij met een pistool heeft geëxecuteerd, vaak nadat de slachtoffers zelf hun eigen graf hadden moeten graven. Over dit bataljon zijn twee studies verschenen. In *Gewone mannen* van Christopher Browning wordt beargumenteerd dat het de situatie was die de 'gewone mannen' van Bataljon 101 tot deze genocide aanzette. In *Hitlers gewillige beulen* van Daniel Goldhagen daarentegen wordt aangetoond dat deze soldaten specifieke aandriften en beweegredenen hadden 'die hen predisponeren om massamoordenaars te worden'. Het idee dat wij allemaal massamoordenaars worden in een genocide situatie, is een idee reçue. Maar dat is dan ook het enige geruststellende in dit verontrustende boek.

De gedoodverfde groepen 'krijgen hun verdiende loon'